

İNSAN-EVREN İLİŞKİSİ VE İNSANCI KOZMOLOJİK İLKE *

Yrd.Doç.Dr.Cafer Sadık YARAN**

Bu dev evrende, topyekün varlığın ve oluşun nihai açıklamasını merak eden, kendi türünün ve şahsının varlığının anlamını sorgulayan, ve gelecek kuşak canlılara nasıl bir dünya bırakacak olduğumuzun sorumluluk bilincini taşıyan tüm insanlar için, insan-tabiat ve hatta insan-evren ilişkisi (evrendeki yerimiz, anlamımız, rolümüz, ve sorumluluğumuz) üzerinde düşünmek, kaçınılmaz bir varoluşsal ihtiyaç ve hatta bir görev gibi gözükmektedir. İnsan-evren ilişkisi konusu; bilim adamı, felsefeci, ilahiyatçı ve hatta kendi günöbirlik biyolojik ihtiyaçlarının giderilmesinin ötesindeki insani konulara vakit ayırıp düşünebilen her kesimden insanın ortak ilgi alanına girmektedir. Bunun böyle olmasının ve belki günümüzde daha belirgince kendini hissettirmesinin olası birçok sebebinden üç tanesi ayrı bir önem arzetmektedir. Bunlardan birincisi, insanın evren ve kendi varlığı ile ilgili doğru bir açıklama ihtiyacı içinde olması; ikincisi, insanın yaşadığı hayat ile ilgili gerçeğe tekabül eden ve kendi onuruna da yakışan bir anlam bulma ihtiyacı; üçüncüsü de, gittikçe artan çevre felaketleri karşısında duyulan yeni bir çevre ahlakı ve onu temellendirecek uygun bir metafizik ihtiyacıdır.

İnsan-evren ilişkisi ve insanın kozmosdaki yeri problemi, felsefe tarihinin temel kozmolojik ve antropolojik sorunlarından birini oluşturmaktadır. Konu, Eflatun'dan (M.Ö.427-347) İbn Rüşd'e (1126-1198), Malebranche'dan (1638-1715) Max Scheler'e (1874-1928) kadar her dönemde filozofları yakından ilgilendirmiştir. Doğal olarak farklı dönemlerin düşünürlerinin gözünde, pek çok felsefi konuda olduğu gibi, bu konuda da farklı düşünceler ve yorumlarla karşılaşılacaktır. Bu farklı düşünce ve yorumların doğru, iyi ve yararlı olanları olduğu gibi, bu nitelikler

---

* Bu makale, 27-29 Mayıs 1998 tarihleri arasında Erzurum Atatürk Üniversitesinde gerçekleştirilen "İnsan Felsefesi" konulu "1998 Felsefe Kongresi"nde sunulan bildiri metnidir.

** Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

açısından bakıldığında, haklı olarak eleştirilmeyi ve yeniden yorumlanmayı gerektirenleri de vardır. Biz bu bildiride, insan-evren ilişkisi ile ilgili çağımızda ve günümüzde bazı kişilerce bilimsel sonuçlara dayandırıldığı iddiası ile savunulan insan-evren ittifakının yıkıldığı ve yerini bu ikisi arasındaki karşıtlığın aldığı görüşünü başlangıçta özetleyecek; ve sonra da bu görüşün eleştirel bir değerlendirmesinden hareketle, insan-evren ilişkisinin çatırdatılmaya çalışılsa da yıkılmadığını, yıkılmasının da insani ve ekolojik açıdan uygun olmadığını gibi, özellikle bilimsel açıdan da doğru olmadığını savunacağız.

1. İnsan-Evren İttifakının Yıkıldığı İddiası

Antikçağ ve ortaçağın gerek felsefesinde, gerekse dini düşüncesinde insan ve evren arasında yakın bir ilişki ve birlikteliğin ele alındığı görülüyordu. Düşünürlerin çoğu, insan-evren ilişkisine, birbirlerinden farklı derecelerde de olsa, teolojik, teleolojik, organik, ve antroposentrik bir perspektiften bakıyordu. Bazı marjinal materyalist görüşlerle Gnostik düalist anlayışlar ve Düşüş motifleri bir yana bırakılırsa, yaygın paradigma ve popüler anlayışa göre, evrenle insan karşıt değil adeta nedensel ve teleolojik açıdan kaynaşmış görülüyordu.¹

Kopernik (1473-1543) devriminin etkisi, dünya ve insanı evrenin merkezinden uzaklaştıracak ve evreni yaratılmış, fakat kendi yasalarına göre çalışan bir makine olarak resmettirecekti.² Aslında Kopernik'in kendisi, ve hatta onu takip eden Galilei (1564-1642) ve Kepler (1571-1630) gibi bilim adamları, insan-evren ilişkisine dair kendi görüşlerini kökten bir değişikliğe tâbi tutmuş değillerdi. Kopernik'in dünya modeli yeni ve helyosentrikti, fakat dünya görüşü asla insanın önemsizliği düşüncesine dönüşmemişti; hatta bazı yorumculara göre, tersine oldukça insan merkezliydi.³ Ne var ki, özellikle Kopernik devrimi ile birlikte helyosentrik kozmolojinin kabulünden sonra, bu görüşün felsefi sonuçları üzerine yapılan yorumlarda, Kartezyen düalizmin de etkisiyle, birçok düşünürün nezdinde insan ve üzerinde yaşadığı nispeten küçük gezegen ile uçsuz bucaksız evrenin yakın bir ilişkisinin olmadığı; insanın, içinde yaşadığı evrenden kopuk, evrene oranla çöldeki bir vahaya benzetilen dünyada ortaya çıkmış rastlantısal bir gölge olay olduğu giderek daha fazla kişi tarafından bilimsellik ve rasyonellik adına savunulmaya başlanmıştır.

¹ Geniş bilgi için bkz: John D. Barrow ve Frank J. Tipler, *The Anthropic Cosmological Principle* (Oxford, New York: Oxford University Press, 1990), s. 31-49.

² Errol E. Harris, *Cosmos and Anthropos: A Philosophical Interpretation of the Anthropic Cosmological Principle* (New Jersey, London: Humanities Press, 1991), s. 2.

³ Barrow ve Tipler, *The Anthropic Cosmological Principle*, s. 49-50.

Çağımızda ve hatta günümüzde de pozitivist bilim anlayışı ve materyalist evren anlayışına bağlı felsefe veya bilim adamlarında bu tür görüşlere sıkça rastlanabilmektedir. Örneğin Bertrand Russell'a (1872-1970) göre "İnsan, karaya vuran dalganın getiriverdiği garip bir rastlantıdır bir bakıma, ondaki erdemlerle kötülükler karışımının, rastgele bir kaynaktan ileri gelmiş bir sonuç olduğu düşünülebilir."⁴ A. J. Ayer de (1910-1989) benzer görüşleri dile getirir. Ona göre, dünyanın yaratılış amacının insanların ortaya çıkmasıyla bir ilişkisi varmış gibi düşünmek, "belki insanın kabul etmesi doğal olan, fakat bilimsel delillerin tarafsız bir incelenişi sonucunda hemen hemen hiç desteklenmeyen bir görüştür. İnsan, sadece evrenin küçük bir kenarında çok geç bir dönemde sahnede görünmüş olmakla kalmaz; bir kez görüldükten sonra, orada kalıcı olması da pek muhtemel değildir."⁵

Filozofların bu görüşlerine benzer fikirlerle eşlik eden bilim adamları da vardır. Nobel ödülü sahibi Jacques Monod'a (1910-1976) göre "İnsanlık artık sonunda milyonlarca yıllık rüyasından uyanacak ve uyanığında da kendisini tam bir yalnızlık, köklü bir izolasyon içinde bulacak. Şimdilik insan hiç olmazsa tıpkı bir çingene gibi yabancı bir dünyanın kıyısında yaşıyor olduğunun farkında. Bu öyle bir dünya ki, onun umutlarına, acılarına, yahut ağlamalarına ilgisiz olduğu gibi, onun müziğine de sağır."⁶ Daha açık ve net ifadeleriyle Monod'a göre "Antik ittifak artık yıkıldı; insan artık, kendisinin içinden tesadüfen çıktığı kâinatın sağır kargaşası içinde yalnız olduğunu biliyor."⁷ İlya Prigogine'e (1917-) göre de "Eski birliktelik çatırdadı. Bizim işimiz de geçmişe ağıt yakmak değil."⁸ Alexandre Koyre'ye (1882-1964) göre durum daha da vahimdir; insan ve dış dünya arasındaki ittifak yıkılmakla kalmamış, bir karşıtlık ortaya çıkmıştır. Onun deyimiyile, "bilim -ve kozmolojik bilim- dediğimiz şeyde çok farklı bir tutumla, dünyadaki insan ile insanın içerisinde yaşadığı dünya arasındaki bir karşıtlıkla yüz yüzeyiz."⁹

⁴ Bertrand Russell, *Din ile Bilim*, çev. Akşit Göktürk, (İstanbul: Say Yayınları, 1990), s. 156.

⁵ A. J. Ayer, "The Claims of Theology," (1973), *Does God Exist?: A Believer and an Atheist Debate*, ed. by Terry L. Miethe ve Antony G. Flew, (New York: Harper, 1991), s. 207.

⁶ Jacques Monod, *Chance and Necessity* (New York: Vintage Books, 1972), s. 172-173, (İlya Prigogine ve Isabelle Stengers, *Kaostan Düzene: İnsanın Tabiatla Yeni Diyaloğu*, çev. Senai Demirci, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1985), s. 36'dan naklen).

⁷ Monod, *Aynı eser.*, s. 180, (Prigogine ve Stengers, *Aynı eser.*, s. 56'dan naklen).

⁸ Prigogine ve Stengers, *Aynı eser.*, s. 56.

⁹ Alexandre Koyre, *Yeniçağ Biliminin Doğuşu: Bilimsel Düşüncenin Tarihi Üzerine İncelemeler*, çev. Kurtuluş Dinçer, (İstanbul: Ara yayıncılık, 1989), s. 77.

Teilhard de Chardin (1881-1955), belki biraz da Batılı insanları düşünerek, "Birçok kişinin açık ifade etmeseler bile hiç değilse içlerinde taşıdığı düşünceler de böyle değil midir?" diye sorar. Ona göre bu kapsama giren veya yaklaşan kişilere göre, "hayat, gerçekten ilgi çekici, fakat sadece yeryüzünü ilgilendiren bir düzensizlik ve kural dışılıktır. Bu fenomenin, evrenin temel yapısını hakkıyla anlamakta gerçek bir önemi yoktur." Bir gezegenin bir parçası üzerinde kısa ve sınırlı bir yerleşim olan hayat, doğanın başlıca kanunlarından bir sapma, maddenin bir gölge olayı, yan görüngüsüdür.¹⁰

Burada bilimsel sonuçlanmış gibi nitelendirilerek savunulan pozitivist, materyalist insan-evren ilişkisi anlayışını üç önerme halinde özetlemek mümkündür: (1) İnsan, rastgele bir kaynaktan tesadüfen çıkmış, evrende yalnızlık ve köklü bir izolasyon içinde yaşayan garip bir rastlantıdır. (2) Dünyanın yaratılış amacının insanlarla ilişkisi varmış gibi düşünmek, bilimsel delillerle hemen hemen hiç desteklenmemektedir. (3) Böylece, insan ve evren arasındaki antik yakınlık, ittifak, birliktelik artık yıkılmış, yerini bu ikisi arasındaki karşıtlık almıştır.

Şimdi, özetlediğimiz bu görüşler, insan için iyi ve anlamlı, doğal çevre için güzel ve yararlı, belki hepsinden önemlisi, iddia edildiği gibi gerçekten bilimsel olarak aşikar ve doğru mudur? Bize göre bu görüşler bütün bu açılardan eleştiriye ve insan-evren ilişkisi yeniden yorumlanmaya açıktır. Yukarıda görüşlerine değindiğimiz kişilerin nitelendirmeleriyle, kâinatı sağır bir kargaşa ve içindeki insanı da yabancı bir çingeneye benzetmek, daha önemle üzerinde duracağımız bilimsel desteklilik konusuna gelmeden bir iki cümleyle değerlendirmek gerekirse, bize göre, hem kâinatın gerçekten düzenli, teleolojik ve estetik yapısı ve hem de insanın bilen, yapıp-eden, değerleri olan, özgür olan, eğiten ve eğitilebilen, seven

¹⁰ Pierre Teilhard de Chardin, *İnsanın Tabiattaki Yeri*, çev. H. Hüsrev Hatemî, (İstanbul: İşaret yayınları, 1990), s. 8. İnsanla tabiat arasında açık görenler, elbette sadece bazı filozoflar ve bilim adamları ile sınırlı değildir. Doğal olarak tamamen aynı düşünmemekle, hatta aralarında temel bir inanç farkı bulunmakla beraber insan-tabiat ilişkisine bakışlarında benzer bir kopukluğu yansıtan Hıristiyan teologlar da vardır. K. Barth ve E. Brunner'e göre tabiat insana Tanrı'yla ilgili hiçbir şey öğretmez; bu yüzden de teoloji ve maneviyatla bir ilgisi yoktur. Öyle ki Barth, 1935'de konferans (Gifford Lectures) vermek üzere Aberdeen üniversitesine davet edildiğinde, "Ben her doğal teolojinin açığa vurulmuş bir aleyhtarıyım" diye cevap vermiştir. Ona göre, Tanrı'nın sözü ile doğal insan arasında hiçbir irtibat noktası yoktur (bkz. John Macquarrie, *Twentieth-Century Religious Thought*, London: SCM Press, 1988, s. 322 ve 325). S. H. Nasr'ın yorumuna bakılırsa, R. Bultman gibi başka bazı teologlar da tabiatın manevi anlamına sırt çevirip, onu modern insanın hayatına fon teşkil eden anlamsız, yapay bir arka-plan durumuna indirgemişlerdir (Seyyid Hüseyin Nasr, *İnsan ve Tabiat*, çev. Nabi Avcı, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1991, s. 25).

ve sevilen, inanan, ideleştiren, sanat üreten ve benzeri nitelikleri olan¹¹ bir varlık olması dikkatle ve derinliğine düşünüldüğünde, bu tasvir ve yorumlar gerçeği yansıtmaktan uzak ve insan adına onur kırıcı gözükmekte; yabancılaşıma, ümitsizliğe, güvensizliğe ve nihilizme götürmektedir. Bu durumda, “insanın şerefini korumak için mücadele etmek”¹² ve Teilhard de Chardin’in deyimiyile “bu küçültücü davranışa karşı çıkmak, bana başlıca görev gibi görünüyor.”¹³

Bizim bu bildiride savunacağımız tez, insan-evren ilişkisinde rastlantısallık ve amaçsızlıkla ilgili görüşlerin yanlışlığı; antik ittifakın bilimsel olarak yıkılmadığı; insani ve ekolojik nedenler dikkate alındığında yıkılmamaşının da gerektiğidir. Roger Garaudy’nin ifadesiyile, “bilimden bilimciliğe” geçen J. Monod¹⁴ gibi bazı bilim adamları ve filozofların etkisiyle insan-evren ittifakının çatırdatıldığı doğru olsa da, son yılların gelişmeleri bu ittifakın çatırdatılsa da kolay kolay yıkılamayacağını göstermektedir. Nitekim hepsi de son 20-30 yılda belirgince ortaya çıkmış olan, post-modern durum ve eleştiriler, ekolojik bilinç ve etik, ve kozmolojik keşifler ve bilgiler, bu anlayışın, ne çağdaş insanın artan yalnızlık ve yabancılaşıma hislerinden kurtulup hayatında anlam, amaç ve değer bulması bakımından iyi, ne de yeryüzündeki canlı yaşamı ciddi ölçüde tehdit eder boyutlara varan çevre felaketlerinden kurtulmak açısından yararlı olduğunu göstermeyip; aksine bu sorunların geri planında bulunan teorik zemini ve zihniyeti bu tür düzensizlik, amaçsızlık, anlamsızlık, değersizlik, karşıtlık gibi olumsuz terimlerle yüklü düşüncelerin oluşturduğu izlenimini vermektedir.¹⁵ Fakat iyi-kötü, yararlı-zararlı öl-

¹¹ İnsanın bunlar ve benzeri nitelikleri hakkında geniş bilgi için bkz. Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988.)

¹² Nasr, *İnsan ve Tabiat*, s. 11.

¹³ Chardin, *İnsanın Tabiattaki Yeri*, s. 8.

¹⁴ Roger Garaudy, *20. Yüzyıl Biyografisi: Roger Garaudy’nin Felsefi Vasiyetleri*, çev. Ahmet Zeki Ünal, (Ankara: Fecr Yayınevi, 1989), s.128. Garaudy, bilimi ve bilimciliği burada şu şekilde ayırdeder: “İnsana, doğa üzerinde eşsiz bir üstünlük sağlayan deneysel matematik yöntemlerinin bütünü olan bilim. Bu yöntemlerle sanat, aşk, özveri, inanç ya da yalnızca kendine özgülüğü içinde başka bir insan örneklerinde olduğu gibi hayatın diğer bütün boyutlarını açıklamak ya da onlara reddetmek için, bu yöntemlerin yasal saygınlığından yararlanmak isteyen Batıl inançlar bütünü olan bilimcilik.”

¹⁵ Çevre sorunları ile insan ve çevresi arasındaki ilişkiyi kopuk gören düşünceler arasındaki ilişki konusunda geniş bilgi için bkz. İbrahim Özdemir, *The Ethical Dimension of Human Attitude Towards Nature* (Ankara: The Ministry of Environment, 1997), s. 8-9 vd. Deniz, hava, kara gibi her düzeyde görülen kirlilik, radyasyon, artan kanser ve benzeri hastalık vakaları türünden doğrudan veya dolaylı ekolojik sorunların derinliklerinde de insan- evren ilişkisiyle ilgili bu türden yanlış felsefi, metafizik, etik değerlendirmeler yatmaktadır; bu iki olgu arasında açıkça görülmeyebilen ama yakın bir ilişki vardır. Bu konudaki hatalı paradigma-

çütlerine göre yapılan değerlendirmeler bu görüşlerin yanlışlığını gösteren tek ve önde gelen sebepler değildir. Zira bu durumda insanın kendi kendini seçmesi (self-selection) veya acı bir gerçeğe tatlı bir görüntüyü tercih etmesi şeklinde bir itiraz söz konusu edilebilir. Oysa bu anlayışın yanlışlığı ya da en azından eskiden olduğu kadar ikna edici olmayışı, yine son 20-30 yıla ait, evrenin yapısı ve özellikleriyle ilgili bilimsel keşifler, kozmolojik ilkeler ve yorumlarla daha belirgin bir biçimde görülebilir hale gelmiştir. Biz de bundan sonra daha ziyade bu bilimsel ve kozmolojik boyut üzerinde duracağız.

2. İnsan-Evren İlişkisinde Rastgelelik İddiası ve Kozmik Uyuşumlar

Son yıllarda, insanın evrenle bağıını koparan ve insanın kozmosdaki yerini garip bir rastlantı sonucu ortaya çıkmış bir gölge olaya indirgeyen pozitivist, materyalist görüşlerin yeniden gözden geçirilmesini adeta zorunlu kılan kozmik uyuşumlardan (cosmic coincidences) ve bunların gerektirdiği bir açıklama olarak insancı (antropik) kozmolojik ilkedен söz edilir olmuştur. Önce insancı ilkeye de yol açan kozmik uyuşumlardan kısaca bahsedelim. Zira bu, hem insancı ilkenin arka planındaki bilimsel nedenleri görmek için, hem de evren-insan ilişkisini rastlantıya atfetmenin mümkün veya ikna edici olup olmadığını düşünmek için önem arz etmektedir.

Son yirmi veya otuz yıl boyunca, kozmoloji uzmanları, fizikçiler ve gökbilimciler, bir gün içinde insan hayatı var olacaksa, evrenin yapısı ve gelişiminde karşılanması gereken son derece kompleks ve hassas bir takım özel şartlar olduğunu belirlediler. Günümüzde fizik, astrofizik, klasik kozmoloji, kuantum mekaniği ve biyokimyanın farklı alanlarında yapılan çeşitli keşifler, bu zamanda yeryüzünde şuur sahibi bir canlı hayatın varlığının, fiziksel ve kozmolojik sabitlerin hassas dengesine bağlı olduğunu tekrar tekrar ortaya koymaktadır; öyle ki, bu sayısal oranların herhangi biri çok hafifçe değiştirilmiş olsa, bu denge altüst olur; hayat, ne var olur ne de varlığını sürdürebilirdi.¹⁶

---

ların değiştirilmesi, insan-tabiat ve hatta insan-evren ilişkisinin doğru ve yararlı bir çerçeveye oturtulması kaçınılmaz gözükmektedir. Belki biraz abartılı gözükse de, Fritjof Capra'nın uyarısı haksız olmasa gerektir: "Eğer yeni-paradigmaya geçiş yapmazsak gerçekten de kendi kendimizi imha tehlikesiyle karşı karşıya kalabiliriz. Dolayısıyla paradigma değişimi insan ırkı için hayati bir meseledir." (Fritjof Capra, *Kâinata Mensup Olmak*, çev. Mücahit Bilici, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996, s. 107).

¹⁶ William Lane Craig, "The Teleological Argument and the Anthropic Principle," *The Logic of Rational Theism: Exploratory Essays*, ed. by W. L. Craig and M.S. McLeod, (New York: Edwin Mellen Press, 1990), s. 128.

Birçok kozmolojist, tabiatın ana kuvvetlerinin (çekim, elektromanyetizm, nükleer güçlü kuvvet ve nükleer zayıf kuvvetlerin) güçleri ve parçacık kütlelerinin, gözlenebilir evrenin genişleme oranının, onun (son derece düşük) türbülans derecesinin, ve başka birçok konunun hepsinin, canlılığı meydana getirmek için hassas bir biçimde ayarlanmış (fine-tuned) gözükmesinden etkilenmişlerdir. Zira bunlardaki küçücük değişiklikler herhangi bir türden canlı varlıkların gelişimini önlerdi. Örneğin, ilk anlardaki genişleme oranında milyarlarca bir oranında küçücük bir değişiklik olması, öyle görünüyor ki, ya neredeyse hemen içe kapanıp çökmüş ya da kısa zaman içinde tamamen çok seyrek ve çok soğuk gazlardan ibaret hale gelecek şekilde hızla parçalara ayrılmış şeylere yol açardı. Yine, elektromanyetizm ve çekimin göreceli güçlerinde eşit ölçüde küçük bir değişiklik, güneş gibi sabit yıldızların var olmasını önleyebilirdi. Keza, nötron-proton kütlesi farkı, elektron kütlelerinin aşağı yukarı tam iki katı olmasaydı, o zaman hiçbir kimyasal etkileşim olmazdı. Bunlara benzer şekilde çok ince bir hassasiyetle ayarlanmayı gerektirdiği görülen otuza yakın faktöre dair uzun bir liste sürüp gider.¹⁷ Bunlara Stephen W. Hawking'den (1942-) sadece bir örnek vermek yeterli görülebilir. "Evren, niçin çöken modellerle sonsuza dek genişleyen modelleri ayıran kritik hıza çok yakın bir hızla genişlemeye başladı, öyle ki şimdi, on milyar yıl sonra bile, hâlâ kritik hıza yakın bir hızla genişlemekte?" diye soran Hawking, asıl hayret uyandırıcı olan kozmik uyuşumu da şöyle belirtmektedir: "Büyük patlamadan bir saniye sonraki genişleme hızı, yalnızca yüz bin milyarda bir oranında az olsaydı bile, evren daha bugünkü büyüklüğüne erişmeden çökmüş olurdu."¹⁸

Kozmik uyuşumların keşfinin iki sonucu olduğunu söylememiz mümkündür. Bunlardan birincisi daha fikri ve felsefi olandır. Bu, Joseph M. Zycinsky'nin şu ifadelerinde dile getirilmektedir. "Kozmik uyuşumların bu görünüşü, kozmik gelişimin raslantısal olmayan bir yapısı olduğu sonucunu desteklemektedir."¹⁹ İster evren, ister canlı varlıklar veya insan olsun, tek tek her alanda temelde metafiziksel bir niyet taşımadan yapılan çok dikkatli araştırmalar, tabiatta kanunların yönettiği bir düzenin varlığını açıkça göstermektedir. Bütün bunlar ortadayken, bu uyumlu yapısal

¹⁷ John Leslie, "Creation Stories," *International Journal for Philosophy of Religion* 34, 1993, s. 67-68.

¹⁸ Stephen W. Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi: Büyük Patlamadan Kara Deliklere*, çev. Sabit Say ve Murat Uraz, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991), s. 159.

¹⁹ Joseph M. Zycinsky, "The Anthropic principle and Teleological Interpretations of Nature," *Review of Metaphysics* 41, 1987, s. 332.

organizasyonun rastlantıdan kaynaklandığını ileri sürmek, artık eskiden olduğu kadar da makul ve inandırıcı gözükmemektedir.²⁰

Araştırmalar evrenin derinliklerine doğru ilerledikçe ve evrenin daha ilk aşamaları daha fazla bilinir hale gelince, sadece dünyanın etrafındaki güneş sistemi içinde veya samanyolu galaksisinde değil, evrenin büyük patlama ile başlayan ilk saniyelerinden beri her anında çok hassasca ayarlanmış kritik bir düzenin olduğunun ortaya çıkması, rastlantısallığa dayalı iddiaları inanılması çok zor bir duruma düşürmüş gibi gözükmektedir. Evrenin, hem ezeli değil, zaman içinde var olmuş olması, hem de var oluşunun başından beri canlı hayatın oluşumu ve yaşaması ile yakından ilişkili, hatta doğrudan bağlantılı birçok farklı unsurun ve özelliğin, çok hassas dengeler ve düzenler içinde gelişimini sürdürmekte oluşu, insanın evrende rastgele bir kaynaktan tesadüfen ortaya çıkmış, evrenin kalan kısmından izole olmuş, yalnız ve yabancı bir çingene gibi olduğu iddiasının, ne bilimsellik ve nesnellik ne de felsefilik ve rasyonellik adına savunulabilecek bir tarafı vardır.

Kozmik uyuşumlar olarak nitelendirilen bu özel şartların keşfi, ikinci olarak, fizikçileri, bu kozmik uyuşumları bizim kendi varlığımızla ilişkilendiren İnsancı İlke'yi formüle etmeye sevketti.

3. İnsan-Evren İlişkisinde Amaçsızlık İddiası ve İnsancı Kozmolojik İlke

Yukarıda kısaca değindiğimiz kozmik uyuşumlar, evrenin başlangıç şartlarının seçimi ve temel fiziksel sabitlerin değerleri, bir açıklama ihtiyacı doğurmuş; neticede insancı kozmolojik ilke (the anthropic cosmological principle) ileri sürülmüştür. İlk defa 1974'de fizikçi Brandon Carter tarafından öne sürülen bu ilkenin çeşitli versiyonları, önce genel ve sade bir ifadeyle söylemek gerekirse, karbon-temelli canlı hayatın ortaya çıkışı ile evrenin kozmolojik yapısı, kozmik gelişimin yasaları ve fiziksel sabitlerin değerleri arasında çok yakın bağlantıların olduğunu dile getirmektedir.²¹ Bugün birçok fizikçi, insancı ilkeye, salt kurgusal bir fikir olarak değil, kozmolojik hipotezlerin kabulü için elzem olan önemli gözlemsel tahminlere yol açabilecek ciddi bir bilimsel ilke olarak bakmaktadırlar.²² Nitekim "bazı kozmologlar bu insancı yaklaşı-

²⁰ Maurice Bucaille, *İnsanın Kökeni Nedir*, çev. Ali Ünal, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1988), s. 283. Evrenin daha baştan çok ince bir biçimde ayarlanmış gözüküğünün ortaya çıkmasına rağmen yine de bazıları, "bizim evrenimiz ve varlığımız çok büyük ölçüde gayri muhtemel bir rastlantı olabilir" (Krişna Kunchithapadam, <http://www.cs.wisc.edu/krishna/misc/anthropic.html>, s. 7) diye görüşünde ısrar etmeye devam edebilmektedir.)

²¹ Zycinsky, "The Anthropic Principle...", s. 317.

²² Harris, *Cosmos and Anthropos*, s. 1.

mın, uzayın neden üç boyutlu olduğu, protonun kütesinin elektronunkinden neden çok daha büyük olduğu (tam olarak 1836 kez büyük), ya da nötronun kütesinin neden protonunkinden yüzde 0.14 fazla olduğu gibi sorulara yanıt bulabilmenin tek yolu olduğunu düşünüyorlar. Eğer bunlar olmasaydı, biz de burada olmazdık.”²³ Bununla birlikte insanı ilkenin farklı biçimleri vardır ve bunlar birbirinden farklı bilimsel değerlendirmelere tâbi tutulmaktadır. Örneğin Stephen Hawking’e göre “Zayıf insanı ilkenin geçerliliğini ya da yararlığını çok az kişi sorgular. Ama bazıları daha ileri gidip ilkenin güçlü yorumunu öneriyorlar.”²⁴

Yukarıda da değindiğimiz gibi, genel bir tanımla “evrenin, zekanın gelişmesi için uygun koşullar taşıyacak biçimde yapılmış olduğunu iddia” eden²⁵ insanı ilkenin, tam olarak ne anlama geldiği ile ilgili bazı karışıklıklara neden olan birkaç farklı biçimi vardır. Böyle fikir ayrılıkları ile karşılaşıldığında yapılabilecek şeyin en iyisi, onu zayıf (weak) ve güçlü (strong) insanı ilkeler olarak iki farklı biçimde ilk defa öne süren Carter’dan doğrudan alıntılar yapmak olsa gerektir. Zayıf insanı ilke şöyle ifade edilmektedir: “Gözlemciler olarak varlığımızla uyuşur olacak ölçüde, evrendeki yerimizin zorunlu olarak ayrıcalıklı olduğu gerçeğini hesaba katmaya hazırlıklı olmalıyız.”²⁶ Stephen Hawking’in tanımına göre ise, “Zayıf insanı ilke, uzayda ve/veya zamanda sonsuz ya da çok büyük bir evrende, zeki yaratıkların gelişimi için gereken koşulların ancak uzayda ve zamanda sınırlı, belli bölgelerde sağlanacağını belirtir.”²⁷

Zayıf insanı ilkenin bilimsel açıklama değeri, aynı zamanda, insanın fiziksel küçüklüğü karşısında evrenin büyüklüğü ve yaşına dayalı olarak yapılan naturalist itirazlara karşı felsefi bir açılım da sağlamaktadır. Bu nedenle Hawking’in zayıf insanı ilkenin bilimsel açıklama değerine ilişkin aşağıdaki izahı, insan evren ilişkisi ile ilgili felsefi problem açısından da dikkatle izlenmeye değerdir. Hawking’in belirttiğine göre, “Zayıf insanı ilkenin kullanıldığı bir örnek, büyük patlama olayının niçin yaklaşık on milyar yıl önce olduğunun ‘açıklama’sıdır. Zeki varlıkların evrimleşmesi için yaklaşık o kadar süre gerekir. Yukarıda açıklandığı gibi, önce ilk kuşak yıldızlar oluşmalıydı. Bu yıldızlar baştaki hidrojen ve helyumun bir bölümünü bizim ana maddemiz olan karbon ve oksijen gibi elementlere dönüştürdüler. Sonra, yıldızlar süpernova biçimi-

²³ Joseph Silk, *Evrenin Kısa Tarihi*, çev. Murat Alev, (Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 1997), s. 9.

²⁴ Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, s. 162.

²⁵ Silk, *Evrenin Kısa Tarihi*, s. 10.

²⁶ Brandon Carter, “Large Number Coincidences and the Antropic Principle in Cosmology” [1974], John Leslie, ed., *Philosophical Cosmology and Philosophy* (New York: Macmillan, 1990), p. 127.

²⁷ Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, s. 162.

minde patladılar ve döküntüleri aralarında şimdi yaklaşık beş milyar yaşında olan güneş sistemimizin de bulunduğu diğer yıldız ve gezegenleri oluşturdu. Dünyanın var oluşunun ilk bir iki milyar yılı içinde sıcaklık herhangi karmaşık bir varlığın gelişimi için çok yüksekti. Sonraki üç milyar kadar yıl, basit organizmalardan zamanı büyük patlamaya dek ölçme yetisinde varlıklara doğru yavaşça ilerleyen biyolojik evrim sürecine ancak yetti.”²⁸ Zayıf insancı ilke ile ilgili bu bilimsel açıklamalar, insanın, kendisine ilgisiz, yabancı, sağır, bir dünyada tesadüfen ortaya çıkmış garip bir rastlantı, gibi değil; gerek uzay gerek zaman olarak evrenin her bir anı ve her bir noktası ile bağlantılı olduğunu ve bu özelliklerin rastgele bulunabilecek özellikler değil, son derece kritik noktalarda özellikler olduğunu göstermektedir.

Şimdi de kısaca insancı ilkenin “güçlü” denilen versiyonu üzerinde duralım. Carter, güçlü insancı ilkeyi de şöyle ifade etmektedir: “Evren (ve bağlı olduğu temel parametreler, belli bir evrede içinde gözlemcilerin yaratılışını kabul edecek biçimde olmalıdır.”²⁹ Hawking’in güçlü insancı ilkeyi tasviri, Carter’inkinden biraz farklı gözükmektedir. Onun ifadeleriyle insancı ilkenin güçlü yorumuna göre, “her biri kendi ilk durumuna ve belki de kendi bilim yasaları takımına sahip çok sayıda değişik evrenler ya da tek bir evrenin çok sayıda değişik bölgeleri vardır. Bu evrenlerin çoğunda koşullar karmaşık organizmaların gelişimine uygun olmayacaktır; yalnızca bizimki gibi bazı evrenlerde zeki yaratıklar gelişip şu soruyu sorabileceklerdir: ‘Evren niçin gördüğümüz gibi?’ O zaman yanıt basittir: Başka türlü olsaydı, biz burada olamazdık!”³⁰

Hawking, “güçlü insancı ilkenin bir desteği olarak görülebilir” olan bir takım olgulardan da bahsetmektedir. Örneğin, bilim yasaları, şimdi bildiğimiz biçimiyle, elektronun elektrik yükünün niceliği ve proton ve elektronun kütlelerinin oranı gibi pek çok temel sayısal değer içerir. Şasılacak gerçek ise bu sayıların değerlerinin yaşamın gelişimini olanaklı kılmak için çok ince ayar edilmiş gibi gözükmesidir. “Örneğin, elektronun elektrik yükü azıcık değişik olsaydı yıldızlar ya hidrojen ve helyumu yakamayacak, ya da patlayamayacaktı.”Dolayısıyla,” bu sayıların herhangi bir zeki yaratığın gelişimini olanaklı kılacak değerleri, sınırlı belli aralıklar içindedir. Çoğu değer takımları, çok güzel olsalar da bu güzelliğe bakıp hayran kalacak kimsenin olmayacağı evrenlere yol açacaktır. Bu, Yaratılış’ta ve bilim yasalarının seçiminde tanrısal bir ere-

²⁸ Aynı eser, s. 162.

²⁹ Carter, “*Large Number Coincidences...*”, s. 129.

³⁰ Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, s. 162-163.

ğin tanıtı olarak, ya da güçlü insancı ilkenin bir desteği olarak görülebilir.”³¹

Güçlü insancı ilke, değişik yorumlara tâbi tutulmaktadır. Hawking’in yorumu, onu adeta tanrısal erek alternatifinin karşısında konumlanmış bir çok-evrenler hipotezi olarak ortaya koymaktadır. Fakat daha sonra Hawking, bu biçimde çok-evrenli olarak anlaşılan bir güçlü insancı ilkeye karşı çıkmaktadır. Ona göre, “Evrenin gözlemlenen durumunun bir açıklaması olarak güçlü insancı ilkeye çeşitli yönlerden karşı çıkılabilir. İlk, bu başka başka evrenlerin hangi anlamda var oldukları sorulabilir. Eğer gerçekten birbirlerinden ayrıysalar, bir başka evrende olup bitenlerin kendi evrenimizde gözlemlenebilecek bir sonucu olamaz. O halde, tutumluluk ilkesini kullanıp onları kuramdan kesip atabiliriz. Öte yandan, tek bir evrenin başka başka bölgeleri iseler bilim yasaları her bölgede aynı olmalıdır, yoksa bir bölgeden ötekine süreklilik kalmaz.”³²

Ancak, çok-evrenler hipotezi, güçlü insancı ilkenin tek yorumu veya anlaşılma tarzı değildir. Hawking’in belirttiği ilk alternatifte, erekselliğe, doğrudan veya dolaylı olarak göndermede bulunan yorumlar da vardır. Nitekim yukarıda verilen Carter’a ait güçlü insancı ilke tanımındaki “olmalı” (must be) ifadesi, bazılarınca teleolojik olarak anlaşılmakta ve yorumlanmaktadır. Bu, “gözlemcileri meydana getirmek ve varlıklarını devam ettirmek amacıyla ‘tasarlanmış’ tek bir mümkün Evrenin var olduğu”nu³³ iddia etmektedir. Güçlü İnsancı İlkenin bu amaçsal formülasyonu “Hayatı meydana getirmek için, evrenin, hayatın ortaya çıkışı için yeterli özellikleri geliştirdiğini ileri sürerek, WAP’ın (zayıf insancı ilkenin) etkililiğini açıklar. Buradaki ...mek için (in order to) teriminin varlığı, şüphesiz bu modeli teleolojik, yani amaç-yönelimli olarak tanıtır. Buradaki amaç, hayatın varlığıdır.... Bundan başka, birçok farklı versiyon ortaya atılmaktaysa da, nihayetinde bunların hepsi bir çeşit doğa üstü varlığa götürmektedir.”³⁴ Bazıları da güçlü insancı ilkenin bu yorumunu ayrı bir teleolojik insancı ilke formu olarak yorumlamakta ve sunmaktadır. Buna göre, “akıl sahibi gözlemciler meydana getirmek ve onların varlığını sürdürmek amacıyla *tasarlanmış* sadece tek bir tane mümkün Evren vardır.”³⁵

³¹ *Aynı eser*, s. 163.

³² *Aynı eser*, s. 163-164.

³³ John D. Barrow and Frank J. Tipler, *The Anthropic Cosmological Principle* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1986), s. 22.

³⁴ George Gale, “Whither Cosmology: Anthropic, Anthropocentric, Teleological?,” Nicholas Rescher, ed., *Current Issues in Teleology* (Lanham, MD: University Press of America, 1986), s. 106.

³⁵ Harris, *Cosmos and Antropos*, s. 28; Krş. Barrow and Tipler, *The Anthropic Cosmological Principle*, s. 22.

İnsancı ilkeler ve teleolojik yorumları, insan ve evren arasında katı bir klasik insan-merkezcilik ve deyim yerindeyse salt insan-içincilik türünde bir insan-evren ilişkisini çağrıştırmamaktadır. Zaten biz de böyle bir sonuca varmaya çalışmıyoruz. Ancak insancı ilkeler ve onlara neden olan evrende görülen insan varlığı açısından kaçınılmaz olan olağanüstü rakamlara ulaşan kritik dengelerdeki kozmik uyumlar, insan ve evren arasında bir yakınlık, ittifak, amaç ilişkisi olmadığı görüşünün yanlışlığını, ya da en azından gerçeğe pek yakın gözükmediğini göstermeye yetmektedir. Zira kozmolojik bilgiler ve ilkeler ışığında düşünüldüğünde insan ve evren arasında bir sebep-sonuç ve hatta belki aynı zamanda bir sonuç-sebeep ilişkisi görülmektedir. Bu durumda bilimsel ve felsefi gelişmeler ve görüşler açısından baktığımızda, bize göre aslında insan ve evren arasında yakın ve olumlu bir karşılıklı ilişki ve ittifak vardır; yoksa iddia edildiği gibi, bir kargaşa ve karşıtlık değil.

Bu konularda kendisine ve eserlerine sıkça atıfta bulunulan kişilerden biri olan fizikçi Freeman Dyson'ın, bir dizi kozmik uyumun desteğinde yazdıklarına katılmamak mümkün değildir: "Evrende kendimi yabancı gibi hissetmiyorum," diyor Dyson, ve ekliyor: "Evreni ne kadar çok incelersem ve onun yapısının ayrıntıları üzerinde ne kadar çok çalışırsam, evrenin bizim geliyor olduğumuzu bir anlamda bilmiş olması gerektiğinin o kadar çok delilini buluyorum.... Evrenin yapısı ile hayat ve zekanın gerekleri arasındaki çok özel ahenk, olayların planlanışında zihnin öneminin üçüncü tezahürüdür."³⁶

Yine bu konuların günümüzdeki otoritelerinden fizikçi Paul Davies de benzer görüşlere yer vermektedir. Ona göre, dört asır önce bilim, Tanrı tarafından tasarlanmış, amaçlı bir yapı olan kosmos içinde insanlığın sıcak ve rahat yerini tehdit eder gördüğü için din ile çatışmaya girmişti. Kopernik ile başlayan ve Darwin (1809-1882) ile sona eren devrim, insanları değeri düşük ve hatta abes görme etkisi doğurmuştu. Artık insanlara büyük planın merkezinde bir yer verilmiyor; bunun yerine ilgisiz bir kozmik dramada tesadüfi ve görünüşe göre anlamsız bir rolleri olduğu varsayılıyordu.³⁷ Oysa, Davies'in haklı olarak belirttiği ve bizim de bu bildiride savunmaya çalıştığımız üzere, gerçekte "bilim; insanları, kör fiziksel güçlerin rastlantısal ürünleri olarak göstermenin aksine, bilinç sahibi organizmaların, evrenin temel özelliği olduğu izle-

³⁶ Freeman Dyson, *Disturbing the Universe* (New York: Harper&Row, 1979), s. 250, 252.

³⁷ Paul Davies, *The Mind of God: Science and the Search for Ultimate Meaning* (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1990), s. 20.

nimini vermektedir.Bu nedenle biz, doğanın yasalarına derin, ve - inanıyorum ki- anlamlı bir şekilde yazılmıştık.”³⁸

İnsan ve evren arasındaki olumlu ilişkiyi vurgulayan sadece fizikçiler değildir. Bu ilişkiyi rastgelelik ve amaçsızlık bağlamında görmenin yanlışlığını, aksine insan ve evren arasında yakın, özel ve belli ölçüde ereksel bir ilişkinin olduğunu dile getirmeye çalıştığımız bu bildirin ana fikri aşağı yukarı, Tübitak’ın popüler bilim kitapları serisi içinde bu yıl çıkmış olan *Modern İnsanın Kökeni* adlı popüler biyoloji kitabının Önsöz’ünde de dile getirilmektedir: “Copernicus ve Darwin’in devrimsel kuramları insanı evrenin merkezi konumundan uzaklaştırdı. Ancak insan, diğer türler gibi, evrimsel bir sürecin ürünü olarak kabul edilse bile, yine de Homo Sapiens’ler bu sürecin özel bir ürünü, onun nihai bir amacı olarak görülebilir.”³⁹

O halde, sonuç olarak, insanın rastgele oluşmuş ve gelişmiş bir evrende tesadüfen ortaya çıkmış garip ve anlamsız bir gölge olay olduğu, ve sözde bunun anlaşılmasıyla, antik insan-evren ittifakının yıkıldığı görüşü, hem öncülleri ve hem de sonucu itibarıyla insan hayatının anlamına bakış açısından uygun düşmediği ve doğal çevrenin korunması açısından yararlı olmadığı gibi, bilimsel ve felsefi olarak da doğru değildir. Aksine son yirmi otuz yılın felsefi, ekolojik, ve özellikle de bilimsel ve kozmolojik gelişmeleri, insan ve evren arasında çok hassas dengelerin gösterdiği özel ve muhtemelen ereksel bir yakın ilişki ve ittifakın olduğunu göstermektedir.

---

³⁸ Aynı eser, s. 21.

³⁹ Roger Lewin, *Modern İnsanın Kökeni*, çev. Nazım Özüaydın, (Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 1998), s. Önsöz’de numarasız. Burada Jean Paul Sartre’in, ölümünden fazla uzun olmayan bir süre önce kendisiyle yapılan bir diyalogda “Şans eseri olduğumu, evrendeki bir toz zerreciği olduğumu değil, aksine beklenen, hazırlıkları yapılmış, önceden tasarlanmış biri olduğumu hissediyorum” dediği de belirtilmeye değer. Bkz. *National Review*, 11 June 1982, s. 677, N. L. Geisler, “The Collapse of Modern Atheism,” *The Intellectuals Speak Out About God*, ed. By R. Abraham Varghese,(Chicago, Illinois: Regnery Gateway, 1984) s. 148’den naklen.